

УДК 336.17

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

HISTORY RESEARCH OF BANKING AND FINANCE DEVELOPMENT IN FOREIGN COUNTRIES

Вячеслав Валентинович АНІСИМОВ

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: anissimovv@ukr.net

Vyacheslav V. ANISIMOV

Candidate of History, Associate Professor of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Представлено аналіз тематики досліджень історії розвитку банківської справи та фінансів у США, Західній Європі та Росії. Висвітлено основні проблеми у проведенні сучасних досліджень історії банківської справи та фінансів у зарубіжних країнах.

Summary. The analysis of research subjects of history of banking and finance development in the USA, Western Europe and Russia is presented in this article. Basic problems in conducting the current history researches of banking and finance in foreign countries are cleared up.

Ключові слова: історія, економічна історія, історія бізнесу, банківська справа, фінанси, кліометрика, США, Росія.

Keywords: history, economic history, business history, banking, finance, cliometrics, the USA, Russia.

Постановка проблеми. Банківська справа належить до однієї з найдавніше відомих сфер підприємницької діяльності. У сучасному світі вона опосередковує і пронизує всі сфери суспільних відносин, є цивілізаційним явищем глобального порядку. Тому не випадково вивчення історії розвитку банківської справи належить до провідних напрямків наукових досліджень. Особливо це характерно для розвинутих країн Заходу та Росії, де банківська справа має тривалу історію і традиції розвитку. Навколо вивчення питань розвитку банківської справи, фінансів, функціонування банківських систем, у цих країнах склалися цілі наукові школи. Завдяки їх діяльності економічна наука Заходу отримала можливість глибше розуміти економічні процеси, бачити їх взаємозв'язок з політичними та правовими інститутами, демографічними факторами, прогнозувати наслідки виробничої діяльності.

В Україні банківська справа є одним з найбільш динамічних секторів ринкової економіки,

важливим рушієм економічного поступу суспільства. В умовах зростаючої європейської інтеграції та глобалізації фінансових ринків, для України неабияку цінність становить досвід розвитку банківської справи зарубіжних країн. Вивчення зарубіжного досвіду дає можливість зрозуміти логіку економічного і політичного розвитку наших партнерів, визначити найбільш ефективні варіанти рішень, уникнути помилок у вирішенні актуальних економічних проблем, побачити тенденції розвитку світової економічної думки.

Все це зумовлює потребу залучення українських науковців – економістів, істориків, правників, політологів, до проведення всебічних наукових досліджень розвитку банківської справи з урахуванням результатів досліджень іноземних фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує значний інтерес учених-економістів та істориків до вивчення історії розвитку банківської справи за кордоном. У працях Р. Кемерона,

О. Кріспі, Х. Патріка, Р. Тіллі, Р. Сілла, Дж. Фельдмана, Н. Ламоро (США), М. Коллінза, Р. Міши, Р. Робертса (Велика Британія), Д. Зіглера (Німеччина), Ю. Боніна, Ю. Кассиса, М. Фландро (Франція), Дж. Кургана ван Хентенрінка (Бельгія), Ж. Руїса (Іспанія), Б. Ананьїча, В. Бовикіна, А. Фурсенка (Росія) та інших досліджено різні аспекти становлення і розвитку банківської справи та банківських систем зарубіжних країн, історію фінансів тощо.

Мета статті. Метою цієї статті є спроба представити у найбільш загальних рисах основну тематику досліджень історії розвитку банківської справи у США, Західній Європі та Росії, методологію та основні проблеми у проведенні досліджень банківської справи у зарубіжних країнах.

Основою для написання цієї статті стали зарубіжні монографії, наукові статті, матеріали наукових конференцій, Інтернет-ресурси наукових організацій та окремих дослідників економічної історії, тематичних Інтернет-конференцій.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У передмові до світового бестселера в рейтингах Wall Street Journal та New York Times, книги У. Боннера та Е. Віггіна «Судний день американських фінансів», економіст Д. Роджерс пише: «Коли я викладаю в університетах, молоді люди завжди запитують: «Що потрібно вивчити, щоб досягти успіху і познайомитися зі світом?». Я завжди відповідаю: «Вивчайте історію». Це питання ставить їх у глухий кут, і вони із здивуванням питають: «Що ви маєте на увазі? А як стосовно економіки, маркетингу?». «Якщо ви прагнете успіху, – неодмінно відповідаю я, – потрібно розібратися в історії.[...] Біржі існують вже багато століть. Та й інші ринки також. Все, що ми бачимо, було раніше і буде ще не раз» [1].

Таке розуміння та цікавість до економічної історії склалися на Заході не випадково. Вивчення економічної історії (economic history) та її складової – історії бізнесу (business history), розпочалося на Заході ще в першій половині XIX століття і виявилось продуктивним для розвитку економічної думки. З середини XX століття розпочався активний процес професіоналізації історико-економічної науки. Це засвідчує створення таких інститутів, як національні та міжнародні професійні асоціації економічних істориків, щорічне проведення, починаючи з 1962 року, Міжнародного конгресу з економічної історії.

Методологічна основа західноєвропейських та американських економічних істориків сформувалася під впливом двох груп економічних

теорій: американського інституціоналізму і неоінституціоналізму, що зосереджені на соціально-економічних аспектах та сучасних неklasичних теоріях (монетаризму, нової класики), кейнсіанства, що вивчають проблеми функціонування господарського механізму. Водночас, завдяки застосуванню математичних методів та комп'ютерних технологій, використанню міждисциплінарних підходів, у 50-х роках XX століття економічним історикам вдалося виявити об'єктивні закономірності економічного розвитку, пов'язані з демографічними процесами. Поступово, незалежно один від одного, багато вчених з різних країн Європи та США встановили, що коливання цін і заробітної плати, нерівномірність у розвитку економіки, циклічні підйоми і спади кон'юнктури тощо, мають демографічну природу.

Концепція демографічних циклів стала головним інструментом дослідження двох потужних історичних шкіл: французької «Нової історичної науки» (або ще відомої як «Школа «Анналів»»), очолювана Фернаном Броделем та американської школи економічної науки на чолі з Рондо Камероном.

У 60-70-х роках XX століття економічними істориками було сформовано такий напрям історичних досліджень, як квантитативна історія, яка у свою чергу стала основою формування історичної інформатики. Інституціоналізацію нового напрямку досліджень засвідчило створення у 1986 році професійної асоціації «History and Computing». Використання інформаційних технологій і нових методів роботи з історичними джерелами призвело до виникнення тривалої міжнародної дискусії щодо теоретичного обґрунтування історичного комп'ютинга (historical computing), як принципово відмінної наукової методології [2].

Нині зарубіжні методи історико-економічного дослідження, що включають у себе статистичні дослідження, дослідження з імітаційного моделювання, праці щодо платіжного балансу, компаративний аналіз, дозволяють формулювати і вирішувати складні дослідницькі завдання, пов'язані з вивченням закономірностей розвитку економіки та суспільства, прогнозувати тенденції розвитку та обмежувати кризові явища.

Важливе значення для розвитку історико-економічних досліджень має створення електронних баз даних та новітніх методів обробки інформації. У цьому напрямкові науковці Західної Європи та США мають неабиякі успіхи. Сприяє

цьому зокрема та обставина, що попри революції та війни на Заході архіви у значній мірі не постраждали. Банківська справа в країнах Західної Європи має тривалу історію, а відтак і великий масив архівних даних, «придатних» для дослідження. Тому за деякими напрямками історико-економічних досліджень архівні дані дають можливість вивчення економічних процесів до XIII століття.

Серед створених баз даних окремо хотілося б виділити, як приклад, комплекс баз даних, що містять відомості про котирування цінних паперів на найбільших біржах світу - Лондонській, Нью-Йоркській, Санкт-Петербурзькій та Шанхайській наприкінці XIX – початку XX ст. Цей проект здійснюється Міжнародним Центром з фінансових досліджень у Школі менеджменту при Йельському університеті. Частина цих даних перебуває у вільному доступі на сайті центру {<http://icf.som.yale.edu/financial-history>} і може бути використана не лише у дослідницьких, а й навчальних цілях.

Численні роботи з історії центральних і комерційних банків та банківських домів, формування і розвитку фінансових ринків, що виходять за кордоном, можна поділити на ряд груп, що засвідчують тенденції в розвитку економічної історії Заходу.

Від часів Рондо Камерона, який разом зі своїми послідовниками фактично повернув банківській системі значення інституту, здатного за різних історичних умов грати самостійну роль у економічному розвитку країни, сучасна західна історіографія робить наголос не на ролі держави, а на діяльності приватних фінансових інститутів [3]. Банки і фінанси розглядаються як головні чинники формування сучасного капіталістичного світу. Тому об'єктом всебічного вивчення стає банк як фірма, з усіма особливостями її внутрішньої організації і структури від давнини й до нашого часу. Загалом мікроаналіз є характерною рисою багатьох історичних досліджень останніх двох десятиліть.

Однією з центральних проблем економічної історії Заходу продовжує перебувати порівняльне вивчення національних банківських та фінансових систем. Концепція історичного змагання між ринково-орієнтованою англо-американською та банково-орієнтованою континентальною фінансовими системами дала поштовх до виникнення окремої теми економічної історії: вивчення ринку капіталу та ринку цінних паперів [4].

Світові фінансові кризи закономірно актуалізували вивчення історії криз капіталістичної економіки та впливу фінансових криз на відносини між державами, проблеми становлення сучасного капіталізму, розподілу міжнародних потоків капіталу та кредитних відносин між країнами, глобалізації фінансових ринків тощо [5]. Тематика історико-економічних досліджень у Західній Європі та США вирізняється багатоманітністю, а сам процес дослідження – значною динамікою, обумовленою виробленням та поширенням серед наукової спільноти новітніх методів історичної інформатики.

У порівнянні із країнами Заходу, в Росії розвиток економічної історії відбувається повільніше. Це зумовлено тією обставиною, що в попередній радянський час історична й економічна науки в Росії перебували під жорстким ідеологічним тиском з боку влади. Визнання виключно марксистської методології у наукових дослідженнях, обмежувало застосування новітніх методів, вироблених на Заході. Соціалістичний характер господарювання робив неактуальним вивчення тем, пов'язаних з функціонуванням інститутів ринкового господарства, зокрема банківництва. Окрім того, вже у 50-х роках XX ст. довелося визнати, що російські архіви банків і кредитних товариств переважно були втрачені ще за часів громадянської війни, коли ними топили печі [6]. Водночас слід зазначити, що в межах марксистської методології такими видатними істориками, як Й. Гіндін, Б. Ананьїч, В. Бовикін, Ю. Петров, було створено низку ґрунтовних робіт з історії формування фінансового капіталу в Російській імперії [7; 8].

Після розпаду СРСР та переходу Росії до перебудови економіки на ринкових засадах, об'єктивно стало актуальним питання вивчення історії банківської справи та історії фінансів. Одночасно розпочалося оновлення концептуально-категоріального апарату історичної й економічної наук, та як наслідок, також і економічної історії.

Рубіжним у розвитку російських наукових досліджень з банківської тематики можна вважати 1996 рік, коли було опубліковано колективну монографію «Економічна історія. Огляд». У монографії, що вийшла за підсумками XI Міжнародного конгресу економічної історії в Мілані (1994), було підбито підсумки та вперше піддано жорсткій критиці стан розвитку економічної історії в Росії. Кращими знавцями економічної історії – Л. Бовикіним, Л. Бородкіним, Т. Ізмес-

тьєвою, О. Осокіною, С. Ломовою та іншими, було визначено основні проблеми сучасного стану вивчення історії банківництва та фінансів у Росії. До них належать, насамперед, відсутність у економічних істориків економічної освіти, а в економістів – історичної освіти, незнання істориками зарубіжної історіографії з економічної історії та основних понять економічної теорії. Було констатовано, що протягом тривалого часу довгострокові процеси економічного зростання мало цікавили економічних істориків і зовсім перебували поза увагою російських економістів. Бракувало порівняльних досліджень та аналізу загальних процесів економічної еволюції.

Разом з тим, саме в Росії ще в радянський час виникла й успішно розвивається авторитетна школа кліометрики (кліодинаміки), яку ставлять в один ряд з такими науковими історичними школами світового рівня, як американська Historical Social Science і французька школа Annales. Використовуючи складний математичний апарат, методи статистики та комп'ютерного програмування, російські історики досягли значних успіхів і міжнародного визнання.

Провідним центром наукових досліджень у галузі історії банківської справи в Росії є історичний факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Протягом 70-х років ХХ - ХХІ ст. в університеті було реалізовано цілий ряд цікавих наукових проектів, створено новітню методологію дослідження історичних процесів. Особливих успіхів досягнуто у математичному моделюванні історичних процесів, зокрема страйкового руху в Росії, курсової динаміки акцій на біржах, вивчення комерційних банків та формування фінансового капіталу та інше [9; 10; 11; 12; 13; 14].

Зокрема, тут з 2007 року на кафедрі історичної інформатики створено колектив, що розробляє проект «Комерційні банки і розвиток фондового ринку в Москві напередодні Першої світової війни (комп'ютерний аналіз бізнес-мереж)». Метою проекту є виявлення фондового ринку в Москві в 1910-1913 роках через архіви комерційних банків. Дослідження побудоване на основі концепції «банково-орієнтованого фондового ринку», за ситуації коли фондовий ринок нерозвинений і банки беруть на себе місію формування масового інвестора, утримувача цінних паперів. Реалізація цього проекту фактично формує новий напрям у розвитку історії банківництва.

Поряд з МДУ ім. М. Ломоносова в Росії існує низка регіональних наукових центрів, які реалі-

зують програми вивчення історії банківництва та фінансів. Так, наприклад, ще 1995 року рішенням Державного комітету Російської Федерації з вищої освіти у Волгоградському державному університеті було відкрито Науково-дослідний інститут проблем економічної історії Росії ХХ століття (НДІ ПЕІР). Інститут отримав статус головної установи з проблем економічної історії Росії ХХ ст. НДІ ПЕІР розробив і реалізував науково-дослідну програму, яка об'єднала понад тридцять творчих колективів з більш ніж сорока вишів та наукових центрів Росії навколо вирішення проблем економічної історії.

З 1998 року НДІ ПЕІР є одним з організаторів щорічної конференції «Столітній пошук моделі господарського розвитку Росії», на якій, зокрема, чільне місце відводиться доповідям, що торкаються питань організації діяльності Державного банку, виникненню російського фондового ринку, розвитку банківської справи та біржової справи, міжнародних кредитних відносин СРСР, історії фінансів, проблем реорганізації грошового обігу на межі ХІХ-ХХ ст. тощо.

З 2001 року інститут проводить дослідження за темою «Розробка проблематики іноземного капіталу в Росії та СРСР у 1-й чверті ХХ ст.» в межах програми «Іноземні концесії в російській економіці: історичний досвід для сучасності» [15].

Нині до провідних напрямів історичних досліджень в Росії належать вивчення історії банківської справи на ранніх стадіях індустріалізації, міжнародна банківська справа напередодні Першої світової війни, питання грошового обігу та державного боргу в дореволюційній Росії, грошові реформи в Росії тощо. Окремо слід зазначити, що російські економічні історики, використовуючи історичний досвід кризових періодів ХІХ-ХХ ст. та сучасні методи комп'ютерного моделювання економічних процесів, активно працюють над проблемою подолання світової фінансової кризи.

Висновки. Історична наука США, Західної Європи та Росії, попри принципові дискусії навколо питань методології та методики сучасного історико-економічного дослідження в галузі банківництва та фінансів, нині має власні історичні школи, численні дослідницькі центри, професійні асоціації істориків. Історія банківництва та фінансів належить до провідного напрямку досліджень і виконується на міжнародному рівні з застосуванням новітньої комп'ютерної техніки і технологій обробки інформації. Високий рівень проведення історичних досліджень дає можливість вирі-

шувати найбільш складні й актуальні питання розвитку економіки та суспільства.

Розвиток економічної історії на Заході та в Росії нині перебуває у різкому контрасті з рівнем наукових досліджень з історії банків-

ництва та фінансів в Україні. Українським економічним історикам необхідно вивчити та використати міжнародний досвід для подолання системного відставання у цих провідних напрямках історико-економічної науки.

Список використаних джерел

1. Боннер У. Судный день американских финансов: мягкая депрессия XXI века / У. Боннер, Э. Уиггин. – Челябинск: Социум, 2005. – 402 с.
2. Уильямсон С. История клиометрики в США // Экономическая история. Обзорение. Вып. 1. – М., 1996. – С. 75-107.
3. Камерон Р. Банки и кредит как факторы экономического развития. V Международный конгресс экономической истории. Ленинград 10-14 августа 1970 года: тезисы докладов. Ч.1. – М.: Наука, 1970. – С. 297-302.
4. Смит В. Происхождение центральных банков. – М.: Институт Национальной Модели Экономии, 1996. – 283 с.
5. Асслэн Ж. Ш. Экономическая история Франции, с XVIII в. до наших дней / Ж. Ш. Асслэн. – М.: Интрагэк-Р, 1995. – 246 с.
6. Самбадар А. Последняя книга историка Бовыкина [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.russ.ru/krug/kniga/1999221.html>.
7. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России / Под ред. С.Г. Струмилина. – М.: Госфиниздат, 1948. – 454 с.
8. Формирование финансового капитала в России / В. И. Бовыкин; отв. ред. В. Я. Лаверычев. – М.: Наука, 1984. – 287 с.
9. Перельман Г. Котировки акций на Санкт-Петербургской бирже в 1865-1914 гг. // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л. И. Бородкина. – 2005. – Вып. 11. – С. 106-111.
10. Андреев А. Ю., Бородкин Л. И., Коновалова А. В., Левандовский М. И. Методы синергетики в изучении динамики курсов акций на Петербургской бирже в 1900-х гг. // Круг идей: историческая информатика в информационном обществе [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://kleio.asu.ru/aik/krug/7/5.html>.
11. Саломатина С. А. Трудные годы: вексельное кредитование в российских акционерных банках (1864-1894 гг.) // Круг идей: электронные ресурсы исторической информатики: Труды VIII конференции ассоциации «история и компьютер» / Под ред. Л. И. Бородкина, В. Н. Владимировой. – Москва; Барнаул, 2003. – С. 289-316.
12. Бовыкин В. И. Французские банки в России (конец XIX - начало XX в.). – М.: РОССПЭН, 1999.- 256 с.
13. Кредит и банки в России до начала XX века: Санкт-Петербург и Москва / Б.В. Ананьич и др. – СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 668 с.
14. Драган О. В. Реформа Государственного банка 1892-1894 гг.: европейский опыт и российская практика // Экономическая история: Ежегодник. 2005. – М., 2005. – С. 237-256.
15. Научно-исследовательский институт проблем экономической истории России XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://peir.volsu.ru/institut.htm>.